

УДК 378.015.31:130.3] : 378.014.3
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.66-2.26>

С. М. Старовойт

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та педагогіки
Національного транспортного університету

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Статтю присвячено визначенню сутнісного змісту поняття «духовність» й обґрунтуванню духовності як потреби особистості та результату виховання в умовах модернізації української освіти.

Доведено, що нагальні потреби ХХІ століття, розвиток соціального знання, загальна трансформація світоглядних і духовно-моральних цінностей диктують відповідне оновлення національної системи освіти, оскільки вона є основою нашого майбутнього в інтелектуальній, духовній, політичній, економічній, соціальній та культурній сферах.

Визначено пріоритетні вектори модернізації сучасного освітнього простору: фундаменталізація, гуманізація і неперервність.

Зазначено, що вища школа не тільки безпосередньо впливає на формування особистості, але й закладає почуття соціальної відповідальності, дає змогу зберігати, розвивати й транслювати духовну спадщину. Наголошується на тому, що проблема формування духовності студентської молоді є однією з найбільш складних та найважливіших проблем виховання. Тому акцент на недопустимості ігнорування духовного виховання та формуванні духовності особистості в процесі модернізації сучасної системи освіти є одним із найперспективніших шляхів удосконалення та підвищення ефективності її діяльності, а інновації в освітньому процесі повинні стати обов'язковою опорою формування різних аспектів феномена духовності студентів.

Основними етапами процесу виховання духовності студентів мають бути: конкретизація завдань стосовно загальної мети, вибір засобів і змісту духовно розвивальних програм та методик; вивчення духовних надбань, інтелектуальної, релігійної, етнічної і культурної спадщини українського народу; опанування системи духовних, загальнолюдських і національних цінностей; оцінка ефективності виховання духовності студентів.

Автором обґрунтовано доцільність та актуальність інтеграції системного духовного формування особистості у вітчизняний навчально-виховний процес.

Ключові слова: *духовність, культура, мораль, цінності, особистість, модернізація освіти.*

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні протягом останніх років, стосуються усіх царин життя населення. Ступінь розвитку країни визначається, насамперед, рівнем освіти, оскільки вона є основою нашого майбутнього в інтелектуальній та духовній, політичній та економічній, соціальній та культурній сферах. Це спосіб модернізації суспільства та зміцнення авторитету держави на міжнародній арені.

Враховуючи, що сучасний світ потребує ініціативної, всебічно розвинутої особистості, саме нині ми маємо робити акцент на гуманізації освіти та вихованні духовної культури особистості, духовних ціннісних орієнтацій, вихованні моральної свідомості, вихованні високих моральних якостей та формуванні основ духовної особистості [3, с. 6]. Але найголовніше завдання освіти – збереження й передача з покоління в покоління основних світоглядних і духовно-моральних цінностей народу, без яких немає ні народу як культурної цілісності, ні окремих членів як його повноправних і гідних представників.

Причин такого стану речей кілька, і вони лежать у політико-економічній та технологічній площині. По-перше, з розпадом Радянського Союзу, коли певні ідеали побудови комуністичного суспільства було знищено, питання формування «всебічної, гармонійно розвинутої особистості» було дещо випущено з поля зору і певний час цей процес відбувався інерційно, поступившись місцем проблемам економічного зростання та добробуту громадян, змінивши пріоритети духовного наповнення особистості та збільшення її матеріального достатку. По-друге, стрімке зростання новітніх технологій, яке з кожним роком прогресує, потребує зосередження уваги людини на її відповідності технічному оснащенню суспільства, яке навіть у побутовому плані, порівняно з минулим століттям, пішло набагато вперед. Все це дещо відхилило увагу від формування духовності особистості.

У сучасній вітчизняній педагогічній теорії й практиці відбувається інтенсивний пошук принципів побудови виховних систем, адекватних найбільш високому рівню світових стандартів і вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям для осмислення феномена духовності та відновлення християнської навчально-виховної та культурно-освітньої традиції в сучасному українському суспільстві для нас були й залишаються вчення та праці видатних українських мислителів та вчених В. Мономаха, Г. Сковороди, П. Юркевича, К. Ушинського, С. Русової, М. Грушевського, І. Огієнка та ін.

Філософсько-педагогічне трактування духовності здійснювали у своїх працях вітчизняні науковці С. Кримський, В. Шинкарук, І. Надольний, В. Андрущенко, І. Бех, І. Зязюн, І. Бичко, В. Ільїн, В. Кремень, В. Бех, О. Сухомлинська, О. Гомілко, М. Булатов, Г. Волинка, Л. Сідак, І. Карпенко, В. Онищенко, В. Лутай та ін.

Теоретико-методологічні аспекти формування духовно розвинутої особистості відображено у філософських працях про сутність теорії духовності та загальнолюдських цінностей (В. Барановський, В. Безсонов, Б. Бітінас, М. Боришевський, С. Гончаренко, Д. Кошелевський, М. Мамардашвілі, М. Каган, Ф. Михайлов, Л. Филипович, Г. Шевченко). Проблему формування спеціаліста як духовно-моральної особистості досліджували В. Астахова, Г. Балл, Г. Бевз, О. Бондаревська, Б. Братусь, О. Газман, І. Козловська, А. Степанюк, Н. Цимбалюк.

Серед закордонних науковців, які займалися та займаються розробкою проблеми духовності та її особистісного виміру, М. Лоський, П. Флоренський, С. Булгаков, М. Бердяєв, С. Франк, О. Лосєв, В. Соловйов, С. Зеньковський, Л. Виготський, Е. Ільєнков, М. Бахтін, Ю. Лотман, О. Мень, В. Безрогов, Л. Лузіна, І. Колесникова, В. Мосолов, Л. Рувінський, А. Субетто, С. Соколова, Р. Уолш та ін.

Сутність духовних цінностей як комплексного явища, що залежить від багатьох причин суспільно-економічних, соціально-педагогічних, побутових відображено у працях таких дослідників, як Р. Апрусян, А. Бандура, В. Біблер, Л. Буєва, О. Вишневський, А. Гусейнов, А. Кочетов, І. Підласий, Т. Титаренко, В. Франкл.

У дослідженнях Т. Алексєєнко, І. Беха, О. Бовть, В. Болгарина, О. Докукіної, Б. Кобзар відображено становлення духовної і моральної сфер особистості як основи для подолання неправильних орієнтацій і формування бажаного типу поведінки.

До проблеми модернізації сучасної освіти в Україні звертались такі науковці, як В. Андрущенко, Н. Дем'яненко, М. Євтух, В. Кизима, К. Корсак, Л. Куліненко, В. Луговий, М. Лукашевич, С. Максименко, М. Михальченко, В. Рибалка, В. Рижко, В. Ярошовець та інші. Вони наголошують на тому, що нині Україна потребує вироблення оптимальної освітньої політики з конкретними шляхами її реалізації, спираючись на загальноцивілізаційні тенденції розвитку людства.

Питання духовності відображені в концептуальних положеннях загальнодержавних нормативних документів: Закону України «Про освіту», Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті, Концепції національного виховання.

Актуальність проблеми та недостатність її науково-методичної розробки зумовили вибір теми дослідження.

Аналіз педагогічної літератури та дисертаційних досліджень дозволяє дійти висновку, що залишаються мало дослідженими аспекти формування духовної культури, особливо у студентському середовищі. Також практика констатує, що педагогічні працівники здебільшого спрямовують зусилля на навчальну діяльність, а не на мотиваційні аспекти формування духовних цінностей у студентства.

Мета статті. Характер означеної проблеми визначає мету статті – обґрунтувати духовність як потребу особистості та результат виховання в умовах модернізації української освіти.

Виклад основного матеріалу. Зміни, які відбуваються в світі в останні десятиліття, вражають своєю масштабністю, варіативністю, швидкістю. Вони торкаються всіх сфер життя людства. Найбільш яскраво кардинальні трансформації виражені в засобах комунікації, технічних можливостях інформування, галузі надання послуг, торгівлі тощо. При цьому суспільству не вдалося подолати такі проблеми, як голод, бідність, війни, катастрофи. Кризові тенденції в духовній культурі, можливо, не є такими явними, хоча дедалі рельєфніше демонструють себе в деморалізації як окремого індивіда, так і всього суспільства, певній життєвій дезорганізації людського співтовариства. Ми є свідками безпрецедентного «витискування» духу з персонального і суспільного життя, коли втрачаються істинні духовні цінності, навіть проголошується хибність духовних орієнтирів людини. Л.О. Филипович переконаний: секуляризоване суспільство призвело до виснаження природних і культурних ресурсів Землі. Відомо, що за екологічною загрозою неминує слідують катастрофа культури, моралі, духовної основи цивілізації [8].

Молодь, яка знаходиться в процесі активного соціального становлення і завжди відкрита до інновацій та змін, особливо швидко відмовляється від старих моделей поведінки, норм і цінностей. Так, сучасна прагматизація свідомості молоді, посередність і зневага до духовних джерел життя – це результат наслідування спрощених західних ідеалів та цінностей, який може стати серйозною загрозою формування цілого покоління бездуховних людей, не «обтяжених» інтелігентністю та порядністю.

Щоб зберегти і покращити моральний авторитет нашої держави в очах розвинутих країн світу, необхідно усім нам навчитися гідно ставитися

один до одного, віднайти справжній сенс життя. Серйозним кроком у цьому напрямі мають стати реальні внутрішні реформи та модернізація системи освіти. Модернізація має бути спрямована на якісні зміни в її методології і практичній складовій частині. Модернізація передбачає також розбудову теорії та практики освіти, оновлення її змісту, форм прояву та механізмів функціонування у суспільстві, що в умовах української реальності трансформується в некерованому режимі на рівень інформаційного типу розвитку. Також вона вимагає пошуку певних педагогічних інновацій, спрямованих на досягнення такого важливого результату, як Особистість XXI століття.

Усі елементи структури освіти України, до яких належать навчальні заклади, наукові, науково-методичні і методичні установи, державні і місцеві органи управління освітою тощо, потребують розуміння сутності сучасних суспільно-політичних, економічних перетворень, а також того щоб відчувати зміни в особах, які навчаються, їхніх позиціях, цінностях, мотивах, потребах тощо з метою розвитку духовності людини, що володіє розвинутою громадянською позицією, толерантною самосвідомістю, що усвідомлює релігійну, етнічну і культурну своєрідність свого народу, опанувала систему духовних, загальнолюдських і національних цінностей, здатна регулювати конфлікти, активно брати участь в соціально-корисній діяльності тощо. Отже, освіта, від якої залежить майбутнє нації, має відродити духовну атмосферу, побудувати цивілізоване суспільство на основі засвоєння фундаментальних цінностей людства.

Разом із тим освіта, як вважають сучасні вчені, має три аспекти: духовність, інтелект та моральність.

Існує багато визначень категорії «духовність». Беручи до уваги виконані дослідження, необхідно зауважити, що науковці не мають одностайності у трактуванні цього поняття.

Поняття духовності належить значною мірою до найбільш загальних характеристик особистості. Духовність можна вважати комплексом таких суттєвих якостей особистості, які відтворюють її мораль, естетичний і природозахисний зміст, спрямований на утвердження принципів гуманізму, а також подолання елементів бездуховності у світогляді та культурі. Базовими поняттями, які відповідають цим якостям, є віра, надія і любов, мудрість, краса і гармонія, милосердя тощо, тобто все те, що відрізняє людину як частину Природи і властиве лише їй. Отже, духовна сфера особистості, тобто індивідуальна система духовних якостей, понять і цінностей, являє собою синтез інтелектуальної та моральної сфери.

Відображенням духовності в реальному житті суспільства чи людини є мораль – це своєрідна форма суспільної свідомості, яка об'єднує принципи, вимоги, норми і правила, які впливають на

усі сфери суспільного життя. У моралі відображаються цінності, що склалися в суспільстві та в нормах поведінки людей, в яких закріплені поняття добра, честі, совісті, справедливості тощо.

Інтелект – могутнє джерело суспільного зростання. Однак він потребує захисту і нарощування. Розбудити інтелект, творчість, активність кожного, розгорнути низку потужних соціальних програм на підтримку творчої особистості, освіти, науки і культури – високе покликання та історична місія нашого покоління [6, с. 186].

Духовно-моральне виховання спрямоване на формування моральної поведінки, прийнятої почуттям істини, доброти, прекрасного, на формування таких прекрасних якостей, як патріотизм, національна гідність, лицарство, міжнародна повага та дружба, обов'язки, вдячність, любов до праці, дисциплінованість, відповідальність, громадська активність тощо [1, с. 52].

Духовна моральність передбачає моральну оцінку себе, своїх вчинків, думок, дій відповідно до духовно-християнських ідеалів і норм. Ця оцінка здійснюється силами віри, совісті, волі. Здатність людини самостійно оцінювати себе з точки зору суспільно-необхідних вимог і відповідати за свої дії не лише перед іншими, але й перед Богом і перед самим собою є свідченням морально-духовної зрілості людини. Отже, духовно-розумна, морально-духовна особистість сама регулює свої дії та вчинки, дорожить своїм чистим сумлінням і почуттям виконаного обов'язку, а найгіршим покаранням для неї є картання власної совісті.

Найважливіший результат виховання – готовність людини до самозміни, самостворення, самовиховання [2, с. 87].

Прикметно, що у вітчизняній «Енциклопедії освіти», яка побачила світ у 2008 р., термін «духовне виховання» відсутній.

Духовне здоров'я можна визначити як спроможність особистості регулювати своє життя і свою діяльність відповідно до гуманістичних ідеалів, які виробило людство в процесі історичного розвитку. Саме духовне здоров'я є визначальним у ставленні людини до себе, до інших, до суспільства і є пріоритетним в ієрархії аспектів здоров'я.

Духовне здоров'я особистості – це прагнення до істини, добра, це здатність діяти із любові до ближнього, це причетність до живої і неживої природи. Духовне здоров'я є головним джерелом життєвої сили й енергії. Його характеризують як здатність людини співчувати, співпереживати, надавати допомогу іншим, бажання покращити навколишнє життя і активно сприяти цьому; чесність і правдивість; самовдосконалення особистості як частини вдосконалення світу; відповідальне ставлення до самого себе і свого життя.

В.О. Сухомлинський, надаючи великого значення духовному здоров'ю особистості у книзі

«Як виховати справжню людину», підкреслив, що «духовне багатство людини – один із найважливіших показників її всебічного розвитку» [7, с. 149].

Світоглядні засади формування духовної культури особистості студента у вищій школі найбільш повно розгортаються у спілкуванні і творчості. У нашому розумінні спілкування особистості виходить із притаманних людині духовних потреб, а саме вищих соціальних потреб, що мають морально-людський характер. Спілкування, на думку В. Рябова, може відбуватися у двох площинах: на основі матеріального (виробничі відносини розподілу, обміну; відносини для продовження роду; ставлення до природи та ін.) та духовного (ставлення до духовних цінностей: людини як найвищої цінності, творів мистецтва, культурної спадщини та ін.) спілкування, причому духовне спілкування, духовні цінності, незважаючи на свою «вищість» і «надбудованість», нерозривно пов'язані з матеріальними відносинами, а іноді напряду залежать від них або відкрито їм протиставляються [5, с. 101].

Формування духовності особистості реалізується через самопізнання людини. Самопізнання є одним із показників духовності людини, пізнання своєї духовної сутності, свого місця в природі, себе як частки природи, а також, що особливо важливо, своїх недоліків, пороків, слабкостей і осмислення їх. Ми маємо повсякчас бути уважними до себе, до кожної своєї думки, слова і вчинку. Пізнання самого себе – процес, який не має кінця. Через пізнання себе відбувається і духовний розвиток. Самопізнання має включати детальний неупереджений аналіз усього, що відбувається, уміння відрізнити істину від обману, добро від зла.

Пошук духовних основ життя зумовлює необхідність виокремлення цього процесу як окремого напряду у вихованні студентів. Основними етапами процесу виховання духовності студентів повинні бути: конкретизація завдань стосовно загальної мети, вибір засобів і змісту духовно розвивальних програм та методик, вивчення духовних надбань українського народу, залучення до викладання релігійних діячів та використання релігійного досвіду, оцінка ефективності виховання духовності студентів [4, с. 506].

Відповідно, сучасній системі освіти потрібні такі фахівці, зокрема, інженерно-педагогічні та науково-педагогічні робітники, які були б духовно народжені та розвинуті настільки, щоб власним прикладом та своєю внутрішньо багатою духовно любов'ю до ближнього надихали інших.

Найбільш оптимальними векторами модернізації сучасного освітнього простору є фундаменталізація, гуманізація і неперервність. Фундаменталізація освіти включає в себе дві складові частини: фундаменталізацію освітнього процесу і включеного в цей процес фундамен-

тального освітнього знання. Показником фундаментального знання є здатність особистості у процесі пізнання формувати цілісний погляд на світ. Фундаменталізація освітнього процесу повинна відбуватися з урахуванням законів світоглядного становлення особистості, заснованих на пізнанні і перетворенні світу. Сутність гуманізації освітнього простору полягає у формуванні певної спрямованості, стилю мислення і діяльності людини, що зорієнтовані на освоєння і використання знань як засобу гуманізації життя. Неперервність освіти досягається шляхом гармонізації трьох начал: освітньої потреби особистості, освітньої спроможності інституціональних форм задовольнити ці потреби і можливостей соціальної системи щодо забезпечення умов для перетворення освітньої потреби на стійкий мотив розвитку.

Духовність й культура особистості в контексті модернізації української освіти мають бути первинними щодо політики, економіки, безпеки. Тільки за цієї умови люди зможуть придбати надійну, довірчу, довгострокову, моральну і духовну основу свого існування.

Висновки і пропозиції. Духовність розглядаємо як прагнення і здатність людини до спрямованого пізнання істини, добра, любові, загальнолюдських моральних, етичних та естетичних цінностей, усвідомлення своєї єдності зі Всесвітом.

Системне духовне виховання особи на засадах християнського ідеалу – складний і водночас дуже важливий іспит на зрілість порівняно молодій системі освіти незалежної України. В людській духовності є ті потенції, які ще не реалізовані і не задіяні сучасним рівнем розвитку цивілізації. Очевидно, що ці потенції розкриються лише посередництвом системного духовного виховання особи в сучасній системі освіти України, яка має бути спрямована на зростання інтелектуального, культурного, духовного і освітнього потенціалу українського народу.

Перспективним середовищем для формування духовно розвиненої особистості є сфера освіти, яка характеризується фундаментальністю та раціональністю, але лише за умови впровадження застосування принципів інтегральності, гуманітаризації та неперервності освітньо-виховного процесу. Таким чином, нині соціум вимагає від освіти вирішення суспільних завдань і протиріч, що назріли протягом останнього століття. Необхідні кардинальні зміни, модернізація механізму, змісту освіти і форм її прояву.

У нашому дослідженні ми лише порушили проблему взаємодії духовності та системи освіти. Перспективними напрямками подальших наукових розвідок заявленої тематики вбачаємо подальше вивчення ролі кожного з учасників навчально-виховного процесу в духовному вихованні молоді, засобів духовного виховання, ролі громадських

та релігійних організацій у духовному розвитку студентів, досвіду інших країн у духовному вихованні підростаючого покоління тощо.

Результати роботи дають змогу використати виявлені позитивні фактори у процесі створення та реалізації вітчизняної концепції духовного виховання особи загалом і системи підготовки професійних кадрів зокрема, розробці стратегії і конкретних програм практичної реалізації модернізації системи освіти та національного виховання, методичних рекомендацій, посібників із виховної роботи при підготовці професійних кадрів в Україні.

Список використаної літератури:

1. Дідус О.М. Духовно-моральні інтереси підростаючого покоління у контексті проблеми духовності людини. *Духовність України* : збірник наук. праць / Житомир : ЖДЛУ, 2001. Вип. 3. С. 52–54.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України [головний ред. В.Г. Кремень]. Київ : Юрінком інтер, 2008. 1040 с.
3. Мукомел С.А. Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально-виховуючого середовища : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2005. С. 3–8.
4. Оржеховська В.М., Лукашук-Федик С.В. Теоретико-методологічні основи виховання духовності у сучасному студентському середовищі. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». Київ : Гнозис, 2015. Додаток 1 до Вип. 35, Том VIII (59). С. 499–506.
5. Рябов В.Ф. Наш духовний мир [Текст]. Ленинград : Лениздат, 1987. 158 с.
6. Стрельников М.А. Інновації у вищій освіті, або роздуми про потенціал та інтелект. *Наукові записки. Серія : Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені М. Гоголя)* / За заг. ред. проф. Є.І. Коваленко. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. № 2. С. 185–189.
7. Як виховати справжню людину : Вибр. твори : у 5 т. / В.О. Сухомлинський. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 2. С. 149–418.
8. Филипович Л.О. Глобалізаційні виклики християнській духовності на межі тисячоліть. *Духовні засади розвитку людства в епоху глобалізації та українська перспектива*. Київ : НАНУ, 2005. С. 28–37.

Starovoit S. Formation of student youth spirituality in the Ukrainian context

The article is devoted to definition of the concept essence of «spirituality» and substantiation of spirituality as a need of the individual and the result of education in the conditions of modernization of Ukrainian education.

It is proved that the urgent needs of the 21st century, the development of social knowledge, the general transformation of ideological, spiritual and moral values dictate the corresponding renewal of the national education system, as it is the basis of our future in the intellectual, spiritual, political, economic, social and cultural spheres.

The priority vectors of modernization of the modern educational space are defined: fundamentalization, humanization and continuity.

It is noted that the higher school not only directly influences the formation of personality, but also establishes the sense of social responsibility, allows to preserve, develop and broadcast the spiritual heritage. It is emphasized that the problem of forming the spirituality of student youth is one of the most difficult and important problems of education. Therefore, the emphasis on the inadmissibility of spiritual education ignoring and the formation of personality spirituality in the process of modernization of the modern education system is one of the most promising ways of improving its effectiveness, and innovations in the educational process should become a necessary support for the formation of various aspects of students' spirituality phenomenon.

The main stages of the students' spirituality education process should be: specification of tasks for the general purpose, choice of means and content of spiritual development programs and methods; study of the spiritual heritage, intellectual, religious, ethnic and cultural heritage of the Ukrainian people; mastering the system of spiritual, universal and national values; assessment of the effectiveness of students' spirituality education.

The author substantiates the expediency and actuality of integration of the systematic spiritual formation of personality in the national educational process.

Key words: spirituality, culture, morality, values, personality, modernization of education.